

О НЕМАТЕРИЈАЛНОСТИ СВЕТА

Декарт је учио да је целокупно наше сазнање „унутрашње” или како би се то рекло, урођено. Подсетимо се поново на то. Сазнање према томе можемо постићи на првом месту кроз разум и интуицију. Мишљење је акт „чистог ума”. Ја сам супстанција чија се суштина састоји само у мишљењу”. С друге стране постоји материјални свет који не мисли, или нема способности да миоли, а постоји у простору. Бог постоји и уверава нас у егзистенцију спољног света, материјалног света, јер ми га опажамо а Бог као савршен не би нас варао у томе. Бог је у Декартовој философији потребан нарочито због тога што су ова два света, свет духа или ума и свет материје, те материје коју је Декарт узалуд покушавао да докаже да постоји, потпуно две различите супстанце које не могу имати икакве везе између себе нити ступати у икакав контакт. Наш ум не може да делује на материју а материја опет не може да утиче на ум. Покрети нашег тела су ствар Божије активности. Веза дакле постоји између ова два света као само чудо које Бог одржава. Учвршћујући наше сазнање на што је могуће јачим основама Декарт је учио да нам долази „изнутра”. Сам Бог је „унутра” нашег ума и не дозвољава да живимо са лажним веровањима. Све наше идеје су менталне по природи. Разум је извор сазнања и стоји изнад чулног опажања. Наша свест или сазнање не долази дакле споља као резултат искуства, већ је „унутрашње”, искуство само може да га подстакне или извуче. Те наше унутрашње идеје јесу на првом месту Бог, затим наше **Ја** као мислеће биће, онда следе аксиоми математике, појмови о времену и простору, кретању, добру и злу.

Лок је опет учио да долазимо на овај овет као чист неисписан лист хартије на коме искуство пише своја сазнања, према томе целокупно је наше сазнање засновано на искуству. Беркли се слаже са овим али само у смислу „менталног искуства”. Јер цела драма сазнања одиграва се у нашем уму у којем сазнајемо „за спољни свет”, али као представљање Божије.

Беркли је знао емпириста, јер учи да се целокупно наше сазнање одиграва преко чула, али у уму кроз рад наших чула, и преко којих сазнајемо изнутра или унутар себе, управо само у уму, Према томе Беркли би могао да буде сврстан и међу рационалисте.

То је Берклијев став, уз евентуални утигај Декарта и Лока, али са значајном трансформацијом њихове философије уз излагање веома оригиналне своје мисли.

Видом долазимо до идеја светлости и боја... додиром опажамо тврдо или меко, топло или хладно, покрет или отпор... чулом мириса осећам мирисе, чулом слуха звуке, чулом укуса укус.... нека од ових чула прате једно друго, на пример, извесна боја, укус, мирис, облик и чврстина када се опазе заједно могу да се односе на једну посебну ствар, на пример, ствар коју именујемо као **јабuka**. Друго, збир идеја, а свако опажање је идеја, чине камен, дрво, књигу или слично чулно опазиве ствари које, пријатне или не, изазивају

у нама осећање љубави, мржње, радости, бола итд.”¹⁾ Поред ових идеја или објеката сазнања „постоји нешто што их сазнаје или опажа, што врши различите радње, хтења, имагинације сећања. Ово активно биће које опажа називамо умом, духом, душом или „своје”, „себе”. Ове речи дух, душа, ум, не означавају никакву идеју, већ се односе на нешто што је потпуно различито и посебно...²⁾. Сви знамо, каже Беркли даље, да ове мисли или осећања или идеје не могу постојати изван ума. Шта подразумевамо под речју **постојати**? Сто на којем пишем кажем да постоји, видим га, осећам га, када сам у својој соби, где се он налази, опажавам га. Боје, звуке, мирисе, облике, опажавам видом и додиром. Све то што опажавам значи и да постоји. Али, уколико се тврди „о апсолутној егзистенцији ствари које немају способности да мисле, без икаквог односа да су опажене, за мене су незамисливе. „Преовлађујуће је мишљење међу људима да куће, планине, реке, или једном речју сви чулно опажени објекти, имају своју егзистенцију, природну или реалну, посебну од опажања, да су изван ума. Али, шта су поменути објекти сем ствари које опажамо чулима. Шта опажамо поред наших идеја или опажања”. Пита се Беркли. Лако одбацујемо помисао да и једна од ових ствари може да постоји неопажена. Можемо ли да правимо разлику између егзистенције чулно опазивих објеката и опажања? За мене каже даље није могуће да видим или осетим ишта без стварног опажања ствари, није ми могуће да схватим иједну чулно опазиву ствар или објекат одвојено од самог опажања.”³⁾ То је толико сливено, толико унутрашње, толико заједно, једно, да је заиста немогуће одвајати егзистенцију опажене ствари од самог опажања.

Шта је опажена ствар? То је збир или комбинација чулно опажених квалитета, тако да ми и не опажамо „једну ствар” већ збир квалитета, а изван тих сензибилних квалитета или чулно опазивих квалитета, не непостоји ништа. Према томе то што опажамо на првом месту јесу квалитети, а не ствари, а они су делимично релативни, јер зависе од тога ко их опажа. Међутим, видећемо, Беркли није субјективни идеалиста, а још мање солипсиста

Извесне истине су толико блиске уму да човек само треба да отвори очи и да их види. Тако и ова истина: „Сви хорови неба и сва опрема земље, једном речју сва она тела која компонују овај моћни оквир света, немају никакву подршку изван ума, јер се њихово биће и састоји да буду опажени или знани”⁴⁾. Да једна идеја може да постоји у једној ствари која не опажа контрадикторно је. Општа је претпоставка да боје, облици, мириси, ти чулни квалитети, морају да постоје у нечему. Тешко је мислити о квалитетима као о нечему што је самобитно. Према томе у чему постоје квалитети? У супстанцији, она их носи. Међутим, грешка је, изјављује Беркли, ако мислимо да је то нешто немисаоно, да је материја. Јер боје, облици, ако постоје морају бити опажени. Не може да постоји *substratum* ових идеја или некаква немислећа супстанција испод тих квалитета. Имати једну идеју, све што то значи јесте опазити је. Управо, група идеја чине идеју једне ствари

Уколико се пак мисли да постоје ствари изван нашег ума, а да су наше идеје о њима само копије, слике, репрезентације, које су у уму, да ли су те слике опипљиве, поставља се као питање, ако јесу то су онда,

1) G. Berkeley, The Principles of Human Knowledge, London 1969, 65

2) Ibid., 65

3) Ibid., 66—67

4) Ibid., 67

идеје, ако пак нису онда има ли смисла тврдити да извесна боја одговара нечем што је невидљиво, што се не може опипати⁵⁾).

Прави се разлика између примарних и секундарних квалитета. Под примарним се подразумева простирање, облик, кретање, мировање, чврстина, непробојност, под секундарним означавају се сви други чулно опипљиви квалитети као што су боје, звуци, укус, мирис итд. за ове се тврди да не постоје изван ума, а за примарне да постоје изван ума, односно да постоје саме по себи и као неопажене. Сматра се опет даље да су идеје примарних квалитета обрасци или слике ствари које постоје без ума у једној немисаоној супстанци која се назива **материја**, под којом треба да се разуме једна инертна, безчулна супстанција у којој се садржи простирање, облик и кретање. Међутим, примарни квалитети су нераздељиво везани за секундарне квалитете да их ни у мислима не можемо раздвајати. Због чега ако су у уму једни морају бити и други? Јер примарни квалитети нису ништа мање зависни од опажања него секундарни.

Ако су боја и звук чисто менталне, умне, ствари, зашто не би било и простирање, кретање, мировање, маса итд. Није могуће правити разлику између боје једне ствари и саме те ствари. Боја и простирање кажемо да су нераздељиво везане, заједно, не постоји таква ствар као што би била боја без простирања. Због тога какав положај има боја такав мора имати и простирање. Пошто се боја као секундарни квалитет прихвата као ментална ствар, онда мора и простирање да то исто буде — ментална ствар. Постоји ли разлог да дајемо посебан ауторитет примарним квалитетима а да га одузимамо секундарним, пита се Беркли. Сигурно да не постоји, одговара он.

Реч **квалитет** се употребљава у Берклијевом начину мишљења у сасвим уобичајеном смислу употребе ове речи. Сенке боја једне ствари, облик, мирис, простирање, итд., или све што се опажа, јесу **квалитети**, а даље у том истом начину мишљења ти квалитети јесу и идеје, које не могу „бити ништа друго до идеје”, а то значи сенка једне боје, или боја, или било шта друго, не може бити ништа друго до то што јесте, боја или било која друга ствар.

Материјалисти сматрају да је материја то што носи збивања, управо да је то извесна немислећа супстанција која је носилац простирања и других чулних квалитета, за мене је то немогуће, изјављује Беркли. Немогуће је заиста да сви ови квалитети имају основу у једној неопаженој супстанци⁶⁾. Ствари су за Берклија збир идеја, односно чулних квалитета и нису ништа што би било испод или изнад њих. Није могуће замислити да боја или простирање или било који други квалитет постоји у једном немислећем субјекту изван ума, јер „у истини не постоји таква једна ствар као што је спољни предмет”) Беркли изједначује идеје са чулним опажањем. Постоји само ум и ментална збивања у њему. Материјалисти су у недоумици, каже Беркли, и морају да признају свој неуспех у разматрању како тело може да утиче на дух или како материјално тело може да утискује икакве идеје у ум. Беркли указује једном речју на реалност духа и на нереалност материје

Простирање, облици, кретање тврди Беркли, само су идеје које постоје у уму и не могу бити ништа друго до идеје, односно чулни опажаји и да следствено томе нити оне нити њихови архитипови или обрасци могу постојати

5) Ibid., 68

6) Ibid., 603

7) Ibid., 72

у једној супстанцији која не опажа. Због тога појам који се назива материја или телесна супстанција носи у себи контрадикцију. Апсолутна егзистенција немисаоних ствари су речи без смисла, јер не могу да постоје саме за себе „изван” као посебност. Због тога и примарни и секундарни квалитети су у уму и не постоје изван њега, то Беркли наглашава. На пример, гледам испред себе трешњу, плод црвенкаст, мекан, са извесним пријатним квалитетима укуса и мириса и извесног облика, тако да та ствар и није ништа друго до само скуп различитих утисака или чулних опажаја и као таква је стварна. Издвојимо ли ове квалитете, одстранимо ли их немамо више ни тај предмет који називамо трешњом⁸). Једном речју, подвлачи Беркли, не постоји некаква супстанција која носи квалитете трешње, нешто што би постојало као посебно, као њихов носилац, јер се то не опажа.

Чулни квалитети или идеје, како их као што видимо назива Беркли, на основу којих имамо појам о трешњи не припадају некој невиђеној, недодирнутој, неокушаној супстанцији. Опажајући квалитете не опажамо при томе никакву суштину као посебан квалитет. Не постоји никаква унутрашња снага или супстанција која носи ове квалитете, то јасно наглашава Беркли, нешто посебно испод свих ових квалитета. Исто тако оно што философи називају „субјектом” изгледа ми неосновано или безмислица. На пример, у пропозицији — коцкица је тврда, простира се, четвртастог је облика; сматра се при томе да реч коцкица означава субјект или супстанцију, нешто што је различито од тврдоће, простирања и облика који су њени предикати и у којој они постоје. Ово ја не могу да схватим, подвлачи Беркли. Према мени коцкица није ни у чему различита од ових ствари које одређују њен облик или особине. Према томе, рећи „коцкица је тврда, са простирањем и четвртаста” не значи приписати ове квалитете једном субјекту који се разликује и који их носи, већ само експликацију речи „коцкица”⁹). Према томе субјект или супстанцију ове ствари, као и сваке друге, не опажамо као што и не опажамо ни саму претпостављену материју. Због тога када не налазимо супстанцију у једној ствари већ само чулне квалитете, који постоје као реални, онда једино што стварно постоји јесте мишљење. Када кажемо да идеје могу постојати само у уму то значи да је само он, ум или дух, једино могућа супстанција.

Боје, или други квалитети који постоје морају бити опажени, а то што их опажа јесте дух, ум, душа. Идеја или осећања или ствари које опажамо јесу очевидно саме по себи неактивне, никакву снагу или деловање не налазимо у њима, због тога и не могу бити узрок нашим идејама¹⁰). Сасвим ми је јасно, каже Беркли, да немам ту снагу да уобличавам идеју о једном телу простирања и кретања а да му не дајем извесну боју или друге чулне квалитете за које се признаје да постоје само у уму¹¹). Једном речју, простирање, кретање и облик апстраховања од других квалитета не могу се замислити. Стога где се налазе једни чулни квалитети, морају се налазити и ови други, управо у уму у нигде на другом месту¹²). Квалитети ствари дакле не постоје одвојено, није их могуће раздвајати, док као групе идеја чине ствари које постоје посебно, и према томе, како су све чулно опажајне

8) G. Berkeley, *Three Dialogues Between Hylas and Philonous* izdanja *The Principles of Human Knowledge with other writings*, London 1969) 242

9) *The Principles*. . . op. cit. 88

10) *Ibid.*, 77

11) *Ibid.*, 69

12) *Ibid.*, 70

ствари идеје онда су и идеје према томе посебне. Постоје у уму који нема свог простирања, јер је дух, а духови су нетелесни и као такви беспросторни.

„Ако би било могуће да чврсте, обликоване, покретљиве супстанце постоје изван ума како је могуће да о томе знамо. Морамо о томе знати или путем чула или путем разума. Путем чула сазнајемо само наше идеје или опажања, управо те ствари које непосредно опажамо чулима, али чула нас не информишу о стварима које постоје ван нашег ума, на пример о другим духовима или душама или о Богу.

Тек разум, с друге стране, закључује о њиховом постојању и то на основу свега што је непосредно опажено чулима¹³⁾. Ми опажамо ствари или идеје видећи их, додирујући их, осећајући их. Не можемо их раздвајати, јер су непосредно у уму и не постоје изван њега у неком свом апсолутном бити-сању, саме за себе.

Према томе, продужава Беркли, тврдити да постоји апсолутна егзистенција ствари које не мисле — само су речи без смисла. Опажамо непрекидно сукцесију идеја, неке су нове, неке се мењају, неке потпуно исчезавају. Мора да постоји узрок овим идејама од којег зависе, ко их производи или их мења. Овај узрок не може да буде никакав квалитет или идеја или комбинација идеја. Мора да постоји извесна супстанција. Видели смо да то не може да буде ништа телесно, материјално, материјална супстанција, већ остаје да је узрок идејама једна бестелесна активна супстанција или дух. Јер узрок који је активан не може да буде идеја, већ је то супстанција, али супстанција је дух, због тога узрок наших идеја не може бити ништа друго до једна нетелесна делатност. То значи супстанција или дух.

Дух је једноставно, недељиво, активно биће које опажа идеје, опажање које прихватамо као разумевање, а то биће које их производи или манипулише са њима називамо Вољом¹⁴⁾. Речи воља, душа, дух не означавају различите идеје, нити ма какаву идеју уопште, подвлачи Беркли, већ сасвим нешто различито од идеје. То је детаљ. Он не може да буде представљен никаквом идејом. Можемо да имамо само извесни појам о души, духу, о операцијама ума, као што су хтења, вољења, мржња. Могу у границама да одлучујем шта ћу да гледам или слушах, али када отворим очи и погледам све што видим не одлучујем ја шта ћу да видим, идеје које тада добијам нису творевине моје воље, оне су ту, утискују се у моја чула, резултат су друге Воље или Духа далеко савршенијег и јачег од нашег.

Према Берклију постоје три врсте идеја. То су, прво, идеје које су резултат опажања, то су перцепције које се утискују у наш ум без наше воље, затим, као друго, идеје које су резултат осећања страха, љубави, жеља и других операција нашег ума, уствари то су идеје које добијамо праћењем рада нашег ума, и најзад, као треће, имамо идеје које су ствар сећања, имажинације” управо те које су резултат наше воље¹⁵⁾. Према томе неке од наших идеја су резултат нашег сопственог ума. Резултат је то наше воље, каже Беркли, да се каквад ова или она идеја појави у нашој уобразиљи. Али идеје које су стварно опажене чулима немају сличну зависност од наше воље, јер саме идеје, Беркли то често подвлачи, јесу пасивне, последице су а нису узроци, док је само дух активан, Божији или наш. Само наш ограничени ум има веома мало снаге у стварању идеја.

13) Ibid., 73

14) Ibid., 77

15) Ibid., 65

Беркли, као што видимо прави јасну разлику између идеја које су произведене у нама самим Богом, управо нормалним током природе, и идеје које су ствар наше имагинације. Разлика међу идејама или стварима, састоји се у томе што су неке мање а неке више зависне од нас мислеће супстанције или духа који их опажа. Те идеје које су више зависне од нас ствар су наше имагинације а те мање зависне су ствар „другог далеко моћнијег ДУХА. Све су то међутим идеје и заиста нема идеја, блећих или јачих, да могу да постоје а да их ум не опажа”¹⁶⁾).

Идеје чула су снажније, живље, одређеније од идеја имагинације. У смислу да је стварни звук јачи од имагинарног, да се стварни звук наглашава јаче на начин на који имагинарни то не чини; док се стварни звук чује без обзира да ли ми то желимо или не, дотле се имагинарни јавља и замењује према нашем нахођењу. Идеје се „налазе у поретку, складу, не рабају се насумце, утврђене су правилима или методама ума и називамо их законима природе”. О том поретку или тим законима учимо искуством Сазнајемо на основу искуства да је такав и такав редослед ствари праћен увек истим збивањима. При томе не сазнајемо никакве нужне везе између идеја, већ само учимо посматрањем о постављеним законима природе без којих бисмо били у неизвесности или конфузији. Сазнајемо уствари да постоје извесни општи закони који се провлаче кроз целокупан ланац природних догађаја. Опажајући да су извесне идеје стално праћене другим, знајући опет да то није ствар нашег рада, склони смо да самим идејама припишемо снагу проузроковања једне другом. Беркли каже да ништа није апсурдније од тога. Јер, како закључује Беркли, идеје нису идеје о стварима већ су оне саме по себи ствари и као такве немају снагу утицаја једне на друге. Идеје ништа не репрезентују, јер су саме по себи то што јсу — ствари или идеје. На пример, кућа је кућа, то Беркли увек напомиње. Оне су стварне, стварно постоје и нису никаква химера или нешто слично томе. Називам их идејама само због тога што се уобичајено предпоставља да реч ствар означава нешто што је изван нашег ума.

Све што знамо о стварима знамо кроз опажања наших чула. Кроз целокупно наше искуство физичког света ми не схватамо или не опажамо ништа до само чулне квалитете и збир чулних квалитета. Целокупна гаранција нашег сазнања и рад на додавању увек свежег сазнања већ постојећем зависи увек од акта нашег чулног опажања. Ми смо тако саграђени да мислимо о идејама заједно, јер нам се презентују заједно, разлог за то је изван природе самих идеја.

Беркли прави разлику између „идеје” и „појма”. Али ипак изјављује: „У једном ширем смислу можемо да изјављујемо да имамо идеју или пре појам о духу”. Ои ова два термина, ипак, раздваја, мислећи при томе да је „појам” више ментално или духовно као објект, а „идеја” чулно као објект, због чега пре можемо да имамо појам о духу а не идеју о духу, мада ипак подвлачи да се ова два термина могу међусобно и да замењују¹⁷⁾. Беркли исто тако истиче да нешто од разумевања имамо на основу идеја, а нешто на основу појмова.

Рекли смо да нам се идеје дају у поретку и у везама а не дају нам се насумце, због чега и не стоје у односу узрока и последице, већ су само знак ствари које означавају. На пример ватра коју видим није сама по себи

16) Ibid., 81

17) Ibid., 138

узрок пријатности или бола, а ако јој се доста приближим, већ је то само знак који ме опомиње или ми предочава бол или задовољство; звук који чујем није последица овог или оног кретања или судара, већ је њихов знак. То су знаци које Бог придодаје догађајима. То су знаци Творца природе, то је „Његов језик преко којег нам говори кроз регуларност поретка који је успоставио”.

Идеје су према томе само знаци док друге слеђују иза њих, нису узроци. Не може да буде речи о узроцима и последицама, јер је то ствар Божије воље када ће се и како овај или онај догађај у природи одиграти. Све што ми опажамо јесте неактивно. Ми не опажамо узрочну делатност већ само сукцесију идеја. Мора да постоји узрок тој сукцесији а то не може да буде нешто што је неактивно, идеја или чулно опаљљива ствар, већ мора да је супстанција, то што је духовно, то што је активно, јер не постоји, рекли смо, телесна или материјална супстанција. Због тога остаје да је узрок идејама нетелесна активна супстанција или Дух¹⁸⁾.

Ствари које видим и могу да додирнем стварно постоје, каже Беркли, али оно што поричем да постоји јесте **материја**. „Ја се не препирем о егзистенцији и једне ствари која може да се опази било чулима или рефлексијом. Ствари које видим својим очима и додирујем својим рукама постоје, не правим ни најмање питање око тога. Једину ствар чију егзистенцију поричем јесте то што философи називају материјом или телесном супстанцијом¹⁹⁾ „Можемо реч **материја** употребљавати у истом смислу у којем други употребљавају реч **ништа**, чинећи ове речи заменљивим у вашем начину мишљења”²⁰⁾. Исто тако „не верујем да оно што философи називају **материјом**, или објектима ван ума, да је то игде споменуто у Светом Писму. У погледу чуда, не кажем, да су она ма у чему нешто за што бисмо рекли да је ствар имагинације, не, штап Мојсијев је стварно постао змија и вода на свадби у Кани стварно вино²¹⁾.

Беркли према томе не негира постојање материје зато што она не може да буде опажена, већ зато што она не може да опажа. То што би смо назвали материјалним објектима, а који уствари постоје само у уму, немају своју, према томе, независну егзистенцију. Зависне су то ствари, јер су условљене вољом Божијом у самом нашем уму где их и опажамо. због тога је и с правом речено за Берклијеву философију да представља један јединствен поглед „емпиријског иматеријализма”.

У оквиру тог емпиријског иматеријализма идеје су у стварности чулна опажања, оне су тврде простируће ствари, а нису машта које смо свесни. Они нису субјективни или приватни снови. Беркли их назива идејама просто због тога што је самоевидентно, како он налази, да чињенице не могу постојати изван ума који их опажа.

Беркли идентификује, једном речју, сензибилне квалитете са чулним опажањем и резултат ове идентификације јесте реалност нашег интелектуалног и духовног живота. Ми немамо потребу за спољним светом, уствари ми не можемо чулно да представимо његову егзистенцију. Ипак, постоје реалне ствари, постоје истина само на уму, чисто су мисаоне, појмовне, у смислу

18) Ibid., 77

19) Ibid., 81

20) Ibid., 104

21) Ibid., 106

„постојати значи бити опажен“. Због тога постоји *rerum natura* и разлика између реалности и химера остаје у својој пуној снази.”²²⁾

Мојсије спомиње у својој првој књизи Постања Сунце, Месец, Земљу, звезде, мора, биље, животиње које је Бог створио у почетку. То су стварне ствари. Под идејама не мислимо на фикције или маштарије ума, изјављује Беркли, већ „непосредне објекте разумевања или чулних ствари-које не могу постојати изван опажања-или изван ума, према томе ове ствари су идеје. Да ли ћете да их назовете идејама или не, мало чини. Разлика је само у речи или имену. Да ли ће то име да буде задржано или одбачено — осећања, реалности, ствари настављају у истом”. У свакодневном говору објект наших чула не називамо идејама већ стварима. Зовите их још тако. Не приписујте им само апсолутну егзистенцију и нећу се препирати са вама око једне речи”, речи као што је идеја. Стварање стога, пристајем да је стварање стварних ствари²³⁾

Према томе, према принципима које смо изложили, каже Беркли, следује да људско сазнање може да буде сведено само на два поглавља: на **идеје** и на **ум**.

Рекли смо да идеје боја, облика, покрета нису копије или слике образаца или архетипова који постоје изван нашег ума. Уколико то прихватимо неизбежан је скептицизам, јер ствари би изгледале само као појаве, а шта су у суштини, на пример, боје, облици, не бисмо знали. Због тога није чудо, продужава Беркли, што философи сумњају у егзистенцију свега и свачега и коначно у своје сопствено постојање. Ја могу да сумњам у све, али није ли то контрадикторно да сумњам у постојање ствари које опажамо својим чулима, на пример, видом или додиром.²⁴⁾ Толико је било тешко схватити да је „материја створена из ничега” да су и најчувенији философи, чак и они који су веровали у Бога, оматрали да је **материја** нестворена и да је савечна Богу. Беркли увек и стално тврди да не постоји једна таква ствар као што је материја или материјална супстанција, како научници верују у то испитујући особине материје, сваки њен делић као њен део. Постоје само појединачне ствари. „Довољан разлог за мене да постоје ове рукавице јесте да могу да их видим, да их осетим, да их носим.... али претпостављајући да извесна непозната ствар, коју никад нисам видео нити могу да је видим, да постоји на неки непознат начин, на неком непознатом месту или на никаквом месту уопште, то не могу да замислим. Како може претпостављена реалност која се не може опипати бити доказ ичега опипљивог да стварно постоји, или то што је невидљиво да буде доказ ичега опипљивог да стварно постоји, или то што је невидљиво да буде доказ постојања тога што је видљиво?²⁵⁾ Док појам о материји баш јесте то што се не може ни видети ни опипати, нити рефлексом до ње допрети.²⁶⁾ Обратимо пажњу овде на реч „рефлексција” која је неobiчно важна у Берклијевој епистемологији, нарочито када је у питању егзистенција Божија, коју сазнајемо и путем рефлексције нашег мишљења; а док појам о материји не можемо ни рефлексом достићи с обзиром да је то „ништа”. Јер ми на пример не опажамо кретање Земље, али закључујемо о њеном кретању на основу низа датости о томе, а могли бисмо, уколико би се у

22) Ibid., 81

23) Three Dialogues . . . op. cit. 224—225

24) The Principles . . . op. cit. 108, 110

25) Three Dialogues . . . op. cit. 212—213

26) The Principles . . . op. cit. 88

посебним околностима поставили у какав положај, удаљен од Земље, да опазимо њено кретање у хору планета²⁷⁾ За сада само закључујемо о томе.

Према томе када су у питању ствари „које се не могу ни видети ни опипати” а односе се на материју, Беркли закључује да не постоје, а с друге стране када је у питању егзистенција Божија или постојање наших душа треба имати на уму снажан Берклијев аргумент када захтева од нас да правимо разлику између „идеја” и „душа”; јасно је да „наше душе не могу бити сазнате на исти начин као и неактивни објекти или идеје. Душе, духови и идеје су толико различити да када кажемо „они постоје”, „они су сазнати” или слично, ове речи не омеђу се прихватити да означавају ништа заједничко међу њима. Очекивати да повећањем наших сазнајних моћи да ћемо бити у могућности да сазнамо дух као што знамо троугао изгледа ми толико апсурдно као и када би се надали да видимо звук...”²⁸⁾ Из свега овога лако извлачимо закључак да о егзистенцији Божијој не можемо ништа знати путем чула вида, пипања итд., али рефлектовањем на основу свега што опажамо чулима сазнајемо Бога, чија је егзистенција толико очигледна да „само треба отворити очи и видети га”.

Здрав разум одбија сваку идеју или ствар да постоји ако није видљива или опипљива. Никада не можемо отићи изван наших чулних опажања. Све што можемо јесте да закључујемо из стварног чулног искуства. Јер нема основа за веровање, а ту опада на првом месту материја, у егзистенцију ичега што је изван чула. До неких сазнања стварно долазимо закључивањем, тако да оно што можемо да опипамо наговештено је тим што видимо. На пример, питање Бога, као и Земље коју не видимо да се окреће али знамо закључивањем да се окреће.

Колико је велики пријатељ била „материјална супстанција” атеистима кроз векове није потребно да се о томе ништа каже²⁹⁾. Међутим, истиче Беркли, пођимо од самих принципа материјалиста да би смо сагледали сву контрадикторност њиховог става: Безгранична деливост материје је сада универзално призната бар од најистакнутијих философа... из тога следује да постоји у сваком делићу материје безграничан број честица које чула не опажају. Разлог стога да нам једно посебно тело изгледа као ограничена величина или да нашим чулима показује само извештан ограничен број делића- јесте не зато што не садрже више, јер то тело само по себи садржи један бескрајан број делића, већ због тога што чула нису довољно оштра да би их распознала, „Уколико би их довољно изоштрили видели би више и све што више и тело би било све веће... због тога свако тело размотрено за себе јесте бескрајно у свом простирању и лишено сваког облика.... Према томе сами принципи материјалиста присиљавају да се призна да нити поједина тела, нити ништа слично, могу постотјати изван ума. Материја и сваки њен део бескрајан је и безобличан, према материјалистима, и онда ствар је ума да уобличава или саставља сву ту разноликост тела од којих се и састоји овај видљиви свет.”²⁹⁾

Због тога заиста ако би **материја**, или апсолутна егзистенција телесних објеката, постојала изван ума, а што значи да би смо били у могућности да правимо разлику између стварне егзистенције немислећих или немисаоних ствари и опажања тих ствари, ни једну ствар не би смо објаснили у природи, јер смо видели да су ствари деливе, ако су изван ума, у бескрај *ad infinitum*.

27) Ibid., 93
28) Ibid., 111
29) Ibid., 87

Не налазим каже Беркли да је и у једном примеру потребно користити или поимати инфинитезималне делове ограничених линија или квантитета мање од *minutum sensibile*³⁰⁾ Јер толико нам је само дато да можемо да опазимо. У том смислу исто тако:

„Ако ја не могу да опажам безбројне делове, у ма којем ограниченом простирању, сматрам да је извесно да оне и не постоје. Јасно је да не могу да разликујем безбројне делове у једној ограниченој линији, површини или телу, стога закључујем да их и не садрже. Ако се под ограниченим простирањем подразумева нешто што је различито од једне идеје, онда изјављујем да не знам шта је то и не бих могао да потврђујем или поричем ништа од тога. Међутим, ако речи или термине **простирање, делови**, прихватимо у смислу да су опажени управо као идеје, онда рећи да се један ограничени квантитет или простирање састоји од делова безграничних по броју сасвим је контрадикторно. Из свега онда излази да простирање и није ништа друго до само моја сопствена идеја, јер ако би једна линија постојала изван мога ума онда би она могла да буде дељива у бескрајност, са толиким бројем честица, толико малим, да се не могу опазити³¹⁾

Веома је занимљива у том погледу и његова анализа овог питања у делу **Аналист**: Квантитети се одређују брзином њихових производних кретања, а такве брзине су назване „летећим квалитетима“, флуксацијама, управо „бескрајно малим количинама“, да се у неким случајевима називају и моментима³²⁾ Под **моментима** се не могу схватити, каже даље Беркли, коначне честице. „За њих се каже да нису моменти, већ квантитети постали од „момената“ чије трајање је само стање рађања принципа коначних квантитета.“ Каже се „да се ни најмање грешке не смеју занемаривати од математичара“ Али се при томе тврди да су „флуксације брзине, непропорционалне према коначном повећањима.... већ само према моментима или стањима рађања повећања, због чега се само разматрају односи а не и величине“. Флуксације, или бескрајно мале количине, су пропорционалне брзине, не према малим коначним повећањима, већ према моментима или стањима рађања повећања. Флуксација је флуксација назване су другостепеним флуксацијама, флуксације другостепених флуксација назване су флуксацијама трећег степена, и тако даље са четвртим петим... *ad infinifinitum*. Ово су материје које нити чула нити имитација може схватити. Почетна брзина почетних брзина, стање рађања стања рађања не може се јасно схватити. Колико онда можемо, због овог нејасног схватања, говорити и о тачности на извесним подручјима науке.

Наша су чула збуњена опажањем објеката претерано малих, чак и за машту, да би смо могли да формирамо јасно идеју о најмањим честицама времена, или још више да схватимо моменте или повећања „летећих квалитета“ у статусу рађања, у њиховом самом почетку постојања, пре него што постану коначне честице. Изгледа да је још теже схватити апстрактне брзине таквих стања рађања непотпуних бића или постојања. Али брзине брзина, друге, треће, четврте, пете итд. превазилазе, ако не грешим, каже Беркли, свеукупно људско разумевање. Уколико ум анализира и прати ове фугитивне, тренутне, идеје утолико је више збуњен и изгубљен. „Објекти прво пролазни и минутни, ускоро исчезавају из вида. Сигурно друге или треће флуксације

30) Ibid., 33

31) Ibid., 128—129

32) G. Berkeley, The Analyst, The Works . . . op. cit. Vol. IV, 66

изгледају мрачне мистерије. И ако другу флуксацију не можемо да опазимо шта остаје за трећу, четврту, пету и тако даље без краја”³³⁾

Математичари дакле иду дотле у разматрању квантитета бескрајно малих према најмање распознатим квантитетима, затим бескрајно мањим према оним бескрајно малим и још бескрајно мањим од претходних инфинитезимальа и тако без краја или границе.” Све се ово претпоставља или у ово верује од оних строгих изискивача евиденције у религији, од људи који претендују да верују не даље него што виде, а који су врло осетљиви према поставкама теологије. Према томе са којим разлогом човек не може да прихвати тајне, мистерије, као предмет вере а у исто време може да признаје да такве мрачне мистерије могу да буду предмет науке.³⁴⁾ „Онај ко може да опази почетак почетка или крај краја, нешто пре првог и нешто „после задњег можда је довољно изоштрио погледе да све ово види. Али највећи број људи верујем да налази да је немогуће да то разуме у ма којем смислу”³⁵⁾ „Према томе и примедба да су ово аргументи метафизичара није оправдана, јер је цео овај предмет анализе више метафизика него ишта друго”³⁶⁾.

У том смислу Беркли поставља низ питања, навешћемо неколико:

Није ли апсурдно претпостављати да је ограничено простирање дељиво бескрајно?

Да ли је могуће ослободити геометрију од несхватљивих тешкоћа и апсурдности, све дотле док се било апстрактна општа идеја простирања или апсолутно спољње простирање претпоставља као и истинит објект геометрије?

Нису ли појмови апсолутног времена, апсолутног простора, апсолутног кретања најапстрактније метафизички? Да ли је могуће за нас да их меримо, рачунамо или сазнајемо?

Да ли је могуће да имамо идеју или појам о простирању пре идеје или појма о кретању? Или, да ли би неко, ако никада није осетио кретање, могао да сазна или схвати једну ствар да је удаљена од друге?

Да ли филоматематички физичари, атомисти... који прихватају доктрину „бескрајно малих количина”, флуксација, са једном имплицитном вером, могу да нападају друге људе да верују у оно што сами не разумеју?

Да ли тајне не могу бити са већим правом дозвољене у вери у Бога него у човековој науци.

Једном речју, да ли су математичари, који су толико болећиви према религиозним погледима, стриктно савесни у својој науци?

Да ли се и они не потчињавају ауторитетима, узимајући ствари на поверење и верује у несхватљиво? Немају ли они својих тајни, противречности и контрадикција?³⁷⁾

Несумњиво да је Беркли овде у праву, јер верује да физика, односно наука, мора да ради са стварно опаženим чињеницама или стварима а видимо да нас рационалистички став инфинитезимальности изводи из стварног света у свет имажинације или химере. Беркли захтева одвајање науке или физике од

33) Ibid., 67

34) Ibid., 68—69

35) Ibid., 93

35a) Ibid., 75—76

36) Ibid., 95

37) Ibid., 96, 99, 102

метафизике, у смислу да крајње објашњење ствари или објеката лежи баш у области метафизике. Науци није задатак, или не може да јој буде, да испитује узроке ствари, него само да описује њихове односе. Јер ствари како се понашају не морају тако да се понашају. Реч је о слободи Божијој. Због тога крајњи узроци као и питања о њима могу добити свој одговор само у метафизици.

То најбоље видимо из овог његовог разматрања „материјалистичког става“ пред светом ствари и чињеница, да философски појам материје садржи апсурдности и контрадикције; јер коначно ако постоји материјална супстанција онда како то можемо да сазнамо, с обзиром да имамо само знање о чулним опажањима, идејама или свим оним стварима које опажамо чулима. Зовите их како хоћете али нас они не информишу да ствари постоје изван ума³⁸⁾. Да идеја може да постоји у извесној немислећој ствари такође је контрадикторно, јер тела не мисле.

Не поричем ја постојање материјалне супстанције због тога што немам појам о њој, већ због тога што је тај појам о њој несагласан или, другим речима, контрадикторно је да такав појам може и да постоји. Много ствари може постојати а да ја или било ко други немамо идеју или појам о њој. Само те ствари морају да буду могуће, не смеју ништа контрадикторно да садрже у себи, не сме ништа несагласно да се садржи у њиховим дефиницијама. Ми можемо да верујемо да постоје ствари које не опажамо али не можемо да верујемо у постојање иједне ствари а да немамо разлог за такво веровање

Ја немам разлога за веровање у постојање материје, јер немам непосредне интуиције за то нити пак могу посредно на основу мојих чулних опажања, идеја акција, осећања, да закључујем о једној немислећој, неопазивој, неактивној супстанцији, било дедуктивно или по последицама.³⁹⁾

„Ништа не постоји што није појединачно и ништа не постоји само по себи на основу своје сопствене снаге“. То Беркли наглашава, али овим се не удаљава у његовој философији од принципа „несливености али и нераздељености“, већ на против тај је принцип стално присутан код њега. Нарочито када су у питању појмови апсолутног времена, апсолутног простора и апсолутног кретања. То су били елементи њему тада савремене науке за коју је он сматрао да се развија у правцу материјализма а самим тим и атеизма. Нигде више тај принцип „несливености али и нераздељености“ не долази до израза него баш у разматрању ових елемената науке и ту се најјасније види његов иматеријализам.

Све што опажамо чулно је опажање и ми нисмо у могућности да опазимо простор без тела у њему, време без свег оног збивања које чини дан нити кретање без тела које се креће. Беркли се овде директно осврће на Њутнову механику, односно његове **принципе**, објављене када је Беркли имао тек две године, 1687, у којим као „прослављеној расправи“ овај „прослављени аутор“, како га Беркли назива, оперише са терминима „апсолутног времена, апсолутног простора и апсолутног кретања“, појмови за које Беркли налази да су ненаучни, јер су непостојећи у својим посебним егзистенцијама. Прихваћени у својим посебностима или конкретностима свако зна шта су, али када прођу кроз руке метафизичара постају толико апстрактни и општи да би могли бити схваћени од обичних људи. Јер време издвојено од сукцесије оних

38) The Principles, . . . op. cit. 73

39) Three Dialogues, . . . op. cit. 223

појединачних активности и идеја које чине дан не може се замислити. „Када сам год покушао да схватим идеју времена“, изјављује Беркли, „апстраховану од сукцесије идеја у мом уму, губио сам се у неразмрсивим тешкоћама. Време због тога није ништа уколико се апотражује од сукцесије идеја у мом уму. Како су идеје, односно квалитети ствари, нешто што се не може замислити да постоје изван ума, то се због тога не може ни замислити апсолутно време као стварност сама за себе изван ума.“ Следује да трајање једног ограниченог духа мора да се процењује према броју идеја или акција које следују једна другој у том истом духу или уму. Стога душа увек мисли. Одвојити егзистенцију једне душе, од њене мисли, не би био лак посао. Исто тако као и простирање или кретање, односно простор, није могуће одвојити од других квалитета или групе идеја које чине једну ствар. Уколико би то покушали изгубили бисмо сагледање о њима.⁴⁰⁾

Исто то важи и за питање простора. Јер не можемо да замислимо чист простор без икаквог тела у њему. Када на пример, покрећем неки део свог тела, ако је то без отпора изјављујем: ту је простор, а када наилазим на отпор кажем ту је некакво тело, према већем или мањем отпору изјављујем о мање или више чистом простору. Ако би сва тела била уништена изузев мога могао би да изјавим да ту постоји „чист простор“, али ако би ишчезло и то је тело простора уопште више не би било. Због тога не би смо могли да формирамо идеју о чистом простору изван свих тела, према томе ни идеју о апсолутном простору. Зато „када говоримо о чистом или празном простору не треба предпоставити да реч „простор“ означава једну идеју различиту од, или схватљиву без, тела и кретања, мада оно склони да мислимо да свака самостална именица означава једну посебну идеју која може да буде одвојена од свих осталих, гледиште које условљава низ тешкоћа⁴¹⁾.

Исти је случај са кретањем или појмом „апсолутног кретања“. „За апсолутно кретање речено је да значи промену места једног тела са једне апсолутне тачке ка другој апсолутној тачки“. Али како делови апсолутног простора не спадају под наша чула принуђени смо да уместо њих користимо њихове „чулне мере“ да бисмо одредили место и кретање према телима за која сматрамо да су непокретна. Са своје стране „ја морам да признам да не постоји друга врста кретања до релативног, јер да схватимо кретање мора да постоје бар два тела на извесној удаљености једно од другог. А ако би постојало само једно тело кретања не би било уопште“⁴²⁾ Неко иде улицом, за камење преко којег прелази може ли се рећи да се креће, јер мења раздаљину од његових ногу?... Као што човек може да мисли о нечему што то само по себи не мисли, тако и једно тело може да буде у кретању од или ка неком другом телу, а које само по себи није у покрету... За човека на броду може да се каже да мирује у односу према странама брода, али он је у покрету у односу према копну... У свакодневним пословима људи никад не иду изван Земље да би одредили место икаквом телу које би било у мировању у односу према томе што би се рачунало апсолутно као такво. Али философи који имају ширу мисао.... знају да се и Земља креће. Да би стога одредили своје покрете они изгледа да мисле о телесном свету као о ограничене и међу његовим крајње утврђеним зидовима процењују истину кретања, Испитујемо ли наше сопствене концепције верујемо да можемо да осетимо да идеја о апсолутном

40) The Principles, . . . op. cit. 113

41) Ibid., 122—123

кретању у дубини није ништа друго до релативно кретање само дефинисано као апсолутно. Јер као што смо већ приметили, апсолутно кретање, издвојено од свих спољних односа, не може се замислити.... Као и кретање ако би постоји само једно тело...⁴³⁾ Из свега овог није нам тешко да закључимо колико Беркли антиципира Ајнштајнову философију.

Све ово исто може да се каже и за тај „велики механички принцип који је сада толико у моди“, каже Беркли, „принцип **привлачења**. Овим принципом се сада све објашњава. Камен који пада на земљу, плима која се управља према Месецу, тврдоћа челика, итд. Али ја не видим никакву снагу тога принципа, изузев последице. Шта је са звездама некретницама, на пример? Стварни узрок кретања поново кажем не може бити ништа што је инертно, не може неко ником ништа дати а што сам то нема. Да ли је заиста могуће да било идеја или покрет има свој стварни узрок у материји? Због тога **гравитација** или друге **силе** које научници употребљавају у описивању природе јесу само принципи сазнања а нису принципи егзистенције, изводи се као закључак из Берклијеве философије. Јер то што покреће наша тела не може бити нађено у материји већ у уму. Безживотна тела не могу утицати једно на друго. Крајњи узрок свега јесте Ум, односно Бог.

Према томе морамо правити разлику између механичких закона, како је то већ добро примећено да се веома истиче као Берклијева мисао, и стварних, довољних узрока. Закони које нам открива наука не изражавају узрочна дејства у природи већ су само математички описи сталних односа између чулно опажених ствари или инертних идеја.

Тела падају и повећавају своју брзину према центру Земље, то је све што нам чула могу да саопште. Разумом закључујемо да мора да постоји узрок овим појавама. **Популарно смо то назвали гравитацијом**. Међутим, узрок пада тела није видљив и остаје непознат, због чега гравитација не би могла да буде названа чулним квалитетом. Остаје тајан, окултан, или надприродни квалитет. Да ли такав квалитет сам од себе може да дела. Ми не можемо да приметимо његову делатност. **Сила** се такође приписује телима, као реч — сила — означава познат квалитет, различит од кретања, облика или сваке друге чулно опипљиве ствари. Ако пак погледамо пажљивије, указује нам све ово Беркли, сложићемо се да и **сила** није ништа друго до тајна окултан квалитет. Очигледно је онда да је узалудно постављање **гравитације и силе** као принципа кретања, јер „окултно“ само по себи не објашњава ништа. Ово су само практични термини (сила и гравитација), измишљени ради инструкционих разлога као и ради „скраћења говора“⁴⁵⁾.

Непосредно не можемо да опазимо **силу**, до само њене последице.⁴⁶⁾ Сила гравитација, привлачење, и сви термини ове врсте корисни су за резонување и прорачуне кретања и тела у покрету, али не и за разумевање природе кретања саме по себи. Аристотел је већ одавно поставио овај проблем, каже Беркли, са питањем: да ли кретање постаје или нестаје или је вечно. Чулима јасно опажамо да кретање ишчежава, али да покретна снага остаје.⁴⁷⁾ Неки опет сматрају да је у телима, поред постојећих квалитета чврстине, простирања, у грађено и нешто што му служи и као покретачка снага. Али овим се не об-

42) Three Dialogues, . . . op. cit. 223

43) The Principles, . . . op. cit. 121—122

44) Three Dialogues, . . . op. cit. 234

45) G. Berkeley, De Motu, the Works . . . op. cit. Vol. IV, 32

46) Ibid., 35

47) Ibid., 35

јашњава ништа. Јер такав покретачки квалитет нити је доступан чулима нити разуму. Оно што пак знамо јесте да постоје две врсте ствари — тела и душе. Чулима сазнајемо ствари које имају квалитет чврстине, облик, кретање или друге квалитете доступне нашем чулном опажању; али ствар која мисли, опажа осећа, сазнајемо извесном унутрашњом свешћу. Ове две ствари су потпуно различите једна од друге. Све што знамо о томе чему смо дали име **тело** не садржи ништа само по себи што би могло да буде принцип кретања или стварни узрок кретања. Све што видимо у **телима** јесте да су пасивна и не-активна, ту нема ничег што бисмо могли да опаžимо као извор кретања. Када је у питању гравитација, на пример, све што опажамо јесу само последице али никакав узрок не видимо, узрок не опажамо.⁴⁸

Поред ових немислећих ствари постоје и мислеће и из искуства сазнајемо да у њима постоји снага која покреће тело, јер наш ум, према својој вољи може да покреће делове нашег тела⁴⁹). Несумњиво да Беркли када су у питању анимални организми сматра да се ту ради о механичком кретању као и о сваком другом изван човека; док је човек оспособљен једним мислећим принципом који доживљава и као принцип кретања, то је дух, душа.⁵⁰) Дати виталан принцип нечему значи дати му живот, а живети не значи ништа друго до могућност кретања⁵¹). Разум и искуство нас уче да нема ничег активног сем ума или душе.⁵²)

Они који извлаче принцип кретања из духа могу под духом да разумеју било да је то телесна ствар или нетелесна. Ако је разумеју као телесну, онда се све тешкоће у разумевању кретања обнављају; ако ли као нетелеону онда то више није предмет изучавања физике. Свако ко проширује природну философију, науку, преко граница експеримента и механике, омогућава дискусију о души, уму или виталном принципу. Међутим, морамо ипак правити разлику између наука, свака да буде сконцентрисана на свом пољу рада. Тако да научник, природни философ, треба да буде више заинтересован за експеримент, законе кретања, механичке принципе, из којих се извлаче fine теорије „механичке замисли“ за практичну употребу. Док из сазнања о „самом Творцу природе појављују се најсавршенија разматрања, али су она само метафизичке, теолошке и моралне природе⁵³)

Када су у питању принципи кретања не смемо мешати, продужава Беркли ово своје разматрање, **кретање и стварни узрок кретања**. Према томе, имамо два облика кретања, један се облик показује чулима а други, узрок, остаје „прекривен тамом ноћи“. Из овог произлази конфузија и нејасноћа када је у питању **кретање**. Јер оно што у истини припада само узроку приписује се последици.⁵⁴) Никакав покрет нити може бити распознат нити мерен сем кроз чулно опаžиве ствари, „пошто апсолутни простор ни на који начин не делује на чула, стога је сасвим бескористан за распознавање кретања. Поред тога, правац кретања је од суштинског значаја за кретање, али то претпоставља однос, одакле се креће и где се креће. Због тога није могуће да се апсолутно кретање схвати као такво“. „Јасно је да према принципима оних који „уводе апсолутно кретање“ да не можемо да сазнамо икаквим индикаци-

48) Ibid., 36

49) Ibid., 37

50) Ibid., 38

51) Ibid., 39

52) Ibid., 41

53) Ibid., 42

54) Ibid., 44

јама да ли цео оквир мирује или се пак креће равномерно у једном правцу. Јасно је према томе да не можемо да сазнамо за апсолутно кретање икаквог тела", Природа кретања је то што можемо да видимо и опипамо. „Да бисмо сазнали праву природу кретања морамо се држати три максиме: разликовати математичке хипотезе од природе ствари, 2) чувати се апстракција и 3) треба сматрати кретање као нешто што је чулима доступно или бар мерљиво, као и да будемо задовољни са релативним мерењима, довољно је да се има на уму, уместо апсолутног простора релативни простор, ограничен утврђеним звездама на небу"⁵⁵⁾.

Треба одредити свакој науци њено поље рада, утврдити им границу, тачно разликовати принципе и објекте који свакој припадају. Тако у „првој философији или метафизици заинтересовани смо за нетелесне ствари, за узроке, за истине, за егзистенције ствари. Физичар студира серију или сукцесију чулно опазивих ствари, али ништа о томе којим су законима везани, у каквом поретку, шта им претходи као узрок"⁵⁶⁾. „Једино медитацијом и резоновањем могу се открити истинити активни узроци, да буду „ослобођени мрака“ и да у извесном погледу буду сазнати. Радити на њима је задатак „прве философије“ или метафизике. При томе откривамо да је то „Ум који покреће и одржава ову универзалну телесну масу и истинити је стварни узрок кретању, као и комуникације кретања"⁵⁷⁾. Ово разматрање једног великог и доброг Бога, творца и одржатеља свих ствари“ и указивање на то како ствари зависе од Њега као највишег и истинитог Бића, јесте најсавршенији део људског сазнања, али је при томе подручје прве философије или метафизике и теологије него природне философије, односно физике, или природних наука, које су данас углавном, каже Беркли, сконцентрисане на експеримент и механику. Испитивање природе свуда снабдева више науке са гласовитим аргументима који илуструју и доказују мудрост, доброту и снагу Божију"⁵⁸⁾.

На основу чулних датости видећемо како Беркли закључује и постојање самога Бога. Он се није слагао са философима, рационалистима, који су веровали да ми на основу чистог разума можемо да дискредитујемо сведочанство чула. Он је био заиста емпириста који је указивао са једним посебним акцентом да научни поглед на природу и структуру физичких објеката зависи од посматрања њихових чулних квалитета; ако нисмо сигурни у то опажање нисмо сигурни ни у њихове структуре. Све се то међутим одиграва у самом нашем уму у његовим рефлектовањима. Но и поред тога што Беркли тврди да наука не може никада превазићи или одбити сведочанство чула, ипак је права суштина физичког света у томе што је он, наш „материјални свет“ или „физички свет“, манифестација активности Духа, односно доброте Божије, па у томе смеру онда треба и разумети да све што опажамо јесте рад или активност нашег духа у сагласности са Духом Божијим. Јер је Бог коначно тај Делатељ који сређује све наше перцепције које нам уствари сам Он и пружа у оквиру своје мисаоне активности.

Али не смемо схватити Берклија у чисто емпиријском смислу. Тачно је, као што видимо, да он указује на чула као на извор наших опажања, али он увиђа и активност нашег ума у стварним конструктивним операцијама нашег схватања физичког света. Јер увиђа да опажање није само ствар ока или чула

55) Ibid., 49

56) Ibid., 51

57) Ibid., 50

58) Ibid., 40

додира или било којег другог чула, већ и ума — и да су значајна опажања условљена и умном нашом активношћу. Беркли није сензуалист. Јер изрично каже да бити управљан само чулима, телесним жељама, страстима, значи и најстрашније ропство, док су интелект, разум, виши нагони племенитијег живота.⁵⁹⁾ Разум је најважнији део наше природе и све што је разумно јесте и природно за човека. Животиња је без рефлексије, без предвиђања, без жеље за бесмртношћу, без порока и врлине, без сазнања.⁶⁰⁾ Колику предност он даје ипак уму видимо и из примера његовог разматрања лепоте. Лепота се, каже нам Беркли, састоји из извесне симетрије и пропорција, нешто што прија оку. Али пропорције стриктно говорећи ми и не опажамо чулом вида, већ разумом посредством чула вида. Према томе, на пример, лепота једне столице не може бити схваћена само оком, јер њене пропорције не можемо сазнати без њене употребе, а то је последица суда а не само чула вида. Једна је ствар видети један предмет а друга ствар распознати његову лепоту.⁶¹⁾ Све је управљено према циљу, све се њемо прилагођава и подређује, и то је оно што ствар чини пријатном и са шармом, а без мисли нема циља, без употребе нема ни примене пропорција, а у томе је и извор лепоте.⁶²⁾ Улога ума долази посебно до израза у Берклијевом систему философије када разматра сазнање свог сопственог духа — **интуицијом**. У сваком случају, о овоме ће још доста бити речи, ми не можемо да сазнамо материју нити путем чула, нити путем ума, рефлексијом или резоновањем, јер материја уствари и не постоји.

Беркли је био дубоко уверен да је суштина реалности духовна и да кроз наше искуство духа, и само кроз њега, тајне универзума се могу открити. Целокупна реалност универзума зависи од Божијег представљања. Физички свет, претпостављено физички свет, јесте мисао Божија, Његова реалност према томе јесте реалност Духа. Наука у крајњим својим дометима не може нам ништа објаснити, јер крајња реалност света није материја уопште, већ духовна реалност. А та реалност је изван домета науке, јер узроци ствари су докучиви само духовном искуству, док научно разумевање ту није могуће. Истинита природа реалности једино може да се сазна кроз религиозно искуство. Ово су Берклијеве мисли на којима он заоница своје принципе сазнања.

Беркли то веома подвлачи да у крајњим дубинама свега чула не сазнавају ништа, јер ми знамо једну ствар када је разумемо, истиче Беркли, а разумемо је када можемо да је протумачимо или кажемо шта означава". Стриктно чула не сазнају ништа". Јер је схватање ствар разумевања а није чула. У том смислу, дакле Беркли нам је дао објашњење шта значи његово неприхватање постојања материјае.

При томе он не одбацује науку, веома је далеко од тога, шта више он жели да је унапреди, уз сасвим своје прецизно наглашавање да се „наука сасвим правилно процењује као одлична и корисна ствар и која се заиста као таква и показује у човековом животу — док управља људе ка циљевима који би иначе остали непотпуни и неизвесни." Ништа мање нећемо, продужава Беркли, онда сматрати и друге доктрине које управљају или упућују људски ум, а посебно хришћанску веру која по сили веровања делује на људе и њихову активност. Јер вера није чисто ствар интелектуалног сазнања, ствар сла-

59) G. Berkeley, *Alciphron or the Minute Philosopher*, The Works, . . op. cit. Vol. III, 85

60) Ibid., 87

61) Ibid., 124

62) Ibid., 128

гања са идејама или стварима, већ је функција вере, као и науке, практична — да уздигне човека ка највишем поимању добра и среће.⁶³⁾

Бог је створио људе слободним, као слободне делатеље, који су способни да процењују своју активност, да је одобравају или осуђују. Ствари су инертне, док сам ја свестан да сам слободан чинилац, који себе може да одређује. Уколико би душа била смртна, значи неслободна, онда је човек неактиван и ствари делују на њега и његову активност. Док је „према нашој религији човек одговоран за своје поступке. Он разматра идеје, ствари, одабира их, усваја, одбацује, човек делује а не ствари. Људи нису машине или фудбал са којим се игра“⁶⁴⁾

С друге стране опет „неверујући математичар“, или научник, који не прихвата религију због тога што Бог не може да буде приказан у извесној чулној слици, он онда исто тако, по том истом принципу не би могао да прихвати ни математику јер и она такође у корену садржи сличне „мистерије“. Ову своју мисао Беркли воли да понови више пута и на неколико места у својим списима. Заиста оправдано. Његов закључак је веома јасан — онај ко усваја тајне на свом сопственом пољу истраживања а одбацује религију, због њених неприхватљивих тајни, није доследан као научни радник. Јер су „математичари, слободни мислиоци, склони да усвоје у оквиру своје науке то што одбацују у религији. Многобројне тајне у науци, када се сведу на крајње своје принципе, обухватају непотпуне или мистериозне концепције које превазилазе људско сазнање. Нешто што исто тако имамо и у религији.“⁶⁵⁾

Једном речју-човек делује а не ствари, Не може мртва, инертна, материја имати мисао у себи нити дати икоме то што ни сама нема, односно не може бити извор мисли. Ово је заиста једноставна али велика мисао Берклија. Исто тако је ванредан и његов закључак — да целокупно људско сазнање, физике математике, теологије јесте у своме последњем резултату ствар практичне вере, пре него ствар савршено јасне науке.

Материја је илузија, јер се реалност састоји само од идеја у уму Божијем. То су ментална, умна постојања. То је реалност.

63) Ibid., 297—308

64) Ibid., 310—316

65) G. Berkeley, A Defence of Free-thinking in Mathematics, The Works, . . op. cit. 109—111